

Samarbete och kontinuerliga förhandlingar

Kommunikationen mellan Kungliga Akademiens konsistorium och andra domstolar i Åbo i slutet av 1600-talet

I början av 1690-talet hade studenten Johan Liliewan ett förhållande med Margeta Larsdotter. Förbindelsen ledde till att Margeta blev gravid. Hon var ogift och när det blev dags att döpa barnet måste hon bekänna för prästen vem som var fadern. Margeta uppgav att det var Johan Liliewan, men han blånekade, både till att ha avlat barnet och till att överhuvudtaget ha haft något umgänge med Margeta. Uppenbarligen hade hon dock starka bevis för förhållandet eftersom fallet kom att rannsakas i fyra olika domstolar under flera års tid.¹ I egen-skap av student hörde Liliewan under den akademiska jurisdiktionen, och sålunda kunde han rannsakas och dömas endast i *consistorium academicum* eller Kungliga Akademiens konsistorium. Margeta där-emot hörde under stadens jurisdiktion, vilket innebar att hon kunde rannsakas och dömas endast i stadens juridiska instanser, kämnärs-och/eller rådstugurätten. Margeta överklagade dessutom konsistoriets dom till kungliga hovrätten i Åbo. Men eftersom hon anklagade Johan för att ha brutit sitt äktenskapslöfte så kunde fallet i princip också ha

-
1. Åbo kämnärsrätts domböcker 14.10.1691, s. 298, Rådstugurätternas renoverade domböcker (-1809), Riksarkivet (RA), Helsingfors; Åbo rådstugurätts domböcker 27.7.1692, s. 553–554, Rådstugurätternas renoverade domböcker (-1809), RA, Helsingfors; *Consistorii academici aboensis protokoll (CAAP) VII, 1690–1699* (Helsingfors 1940), 2.12.1691, s. 152; *CAAP 10.12.1691*, s. 157–159.

behandlats i *consistorium ecclesiasticum* eller domkapitlet.² Med tanke på alla dessa juridiska aspekter förutsatte det en effektiv kommunikation mellan de olika domstolarna för att kunna rannsaka och döma brytande av äktenskapslöfte.

I den här uppsatsen studerar jag hur Kungliga Akademien kommunicerade med andra juridiska och administrativa institutioner i Åbo i slutet av 1600-talet, det vill säga just under den period när det svenska rättssystemet professionaliserades och utvecklades.³ På 1600-talet var Åbo ett centrum för både den världsliga och den kyrkliga makten samt dessutom en stapelstad inom handeln. Åbo var Finlands största och viktigaste stad, den var rentav en av de viktigaste städerna i hela det svenska riket. I staden fanns Kungliga Akademien, hovrätten och domkapitlet, förutom stadens egna juridiska och administrativa instanser, det vill säga kämnärs- och rådstugurätten. Det här gör Åbo till ett idealiskt exempel när man vill studera hur det akademiska samfundet kommunicerade med olika instanser. Alla dessa instanser låg i varandras omedelbara närhet och kunde meddela sig med varandra antingen muntligen eller brevledes. Akademien satte också sin särskilda prägel på staden eftersom den hade egen jurisdiktion.

Den här uppsatsen är fokuserad på rättslig kommunikationshistoria ur det akademiska samhällets perspektiv. Tidigare har Heikki Pihlajamäki skrivit om tidigmodern rättslig kommunikation (*rechtskommunikation, legal communication*) som ett medel för att överföra rättskunskap och juridiska idéer från ett land eller område till ett annat,

-
2. *Kirkkolaki ja Ordningi 1686. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 444 (KL 1686), Lahja-Irene Hellemaa et al. (toim.) (Helsinki 1986), XV. Kihlamlisest ja Awiokäskystä. § 1, s. 21–22.
  3. Om det svenska rättssystemets professionalisering och utveckling se Pia Letto-Vanamo, 'Tuomioistuimenentelyn historiaa. Rahvaan oikeudenkäytöstä valtiolliseen prosessiin', Pia Letto-Vanamo (toim.), *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen* (Jyväskylä 1992), s. 28–42; Mia Korpiola, 'General background: From judicial crisis to legal revolution through the Svea Court of Appeal?', Mia Korpiola et al. (eds), *The Svea Court of Appeal in the Early Modern Period. Historical Reinterpretations and New Perspectives* (Stockholm 2014), s. 28–33; Kjell Å. Modéer, 'Mixed legal systems in early modern Sweden. Judicial traditions and reforms in an expanding European great power – Some concluding remarks', Mia Korpiola et al. (eds), *The Svea Court of Appeal in the Early Modern Period: Historical Reinterpretations and New Perspectives* (Stockholm 2014), s. 395–422; Riikka Miettinen, *Suicide in Seventeenth-Century Sweden. The Crime and Legal Praxis on the Lower Courts* (Tampere 2015), s. 364–366, 456–458.

eller från en erövrande stat till annekterade/koloniserade områden. I sin artikel påminner Pihlajamäki emellertid om att hans sätt att se på rättslig kommunikation bara är ett möjligt perspektiv och att rättslig kommunikation också borde studeras ur andra synvinklar.⁴ I min uppsats innefattar begreppet rättslig kommunikation de olika kommunikationsmedel och kommunikationsvanor som Kungliga Akademiens konsistorium under senare hälften av 1600-talet använde sig av för att meddela sig med domkapitlet, hovrätten samt kämnärs- och rådstugurätten i Åbo. Vilka olika sätt att förmedla information nyttjade akademien och när meddelade man sig muntligen respektive skriftligen? Hur syns olika sätt att förmedla information i källorna och hur skiljde sig kommunikationen åt mellan olika juridiska instanser?

Kommunikationen inom och mellan juridiska instanser har endast rönt marginellt intresse, även om forskare har påvisat skvallrets betydelse till exempel vid rannsakingar av sedlighetsbrott.⁵ En av de få studier som gjorts är Marko Lamberg's artikel om förhållandet och kommunikationen mellan Stockholms rådhusrätt och Svea hovrätt. I artikeln betonar Lamberg vikten av skriftlig kommunikation och ett välfungerande samarbete mellan domstolarna.⁶ Dessutom har Pia Letto-Vanamo studerat hur enskilda personer kommunicerade med olika domstolar under rättsprocesser. Enligt Letto-Vanamo rannsakades och drevs visserligen rättsfall skriftligen i Åbo rådstugurätt redan före 1650-talet, men mot slutet av seklet blev det ännu vanligare med skriftlig kommunikation.⁷ Även i Åbo hovrätt behandlades ärenden

-
4. Heikki Pihlajamäki, 'Europäische Rechtskultur? Rechtskommunikation und grenzüberschreitende Einflüsse in der Frühen Neuzeit', *Clio@Themis* 2 (2009), <http://www.cliothemis.com/Europäische-Rechtskultur> (hämtad 18.12.2018).
  5. Se till exempel Hanna Kietäväinen-Sirén, *Erityinen ystävyys. Miehen ja naisen välinen rakkaus uuden ajan alun Suomessa (1621–1700)*, Jyväskylä Studies in Humanities 245 (Jyväskylä 2015) och Jonas Roelens, 'Gossip, defamation and sodomy in the early modern Southern Netherlands', *Renaissance Studies* 32 (2018), s. 236–252, <https://doi.org/10.1111/rest.12286> (hämtad 18.12.2018).
  6. Marko Lamberg, 'The tale of two courts in one town. The relationship between the Stockholm Town Court and the Svea Court of Appeal 1614–1624', Mia Korpiola et al. (ed.), *The Svea Court of Appeal in the Early Modern Period. Historical Reinterpretations and New Perspectives* (Stockholm 2014), s. 109–130.
  7. Pia Letto-Vanamo, *Suomalaisen asianajolaitoksen synty ja kehitys. Oikeushistoriallinen tutkimus*, Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 181 (Helsinki 1989), s. 221–233.

skriftligen ända från dess inrättande.⁸ Vi vet emellertid rätt lite om hur olika domstolar i Åbo (eller på andra orter i det svenska riket) kommunicerade med varandra när de rannsokade brott.

Hur Kungliga Akademien och andra juridiska instanser i Åbo kommunicerade har tidigare undersökts i olika historiska studier om Åbo stad i allmänhet, om Kungliga Akademien eller om olika lokala domstolar. Till exempel Carl von Bonsdorff och Raimo Ranta har i sina böcker om Åbos historia också skildrat kommunikationen mellan det akademiska samfundet och andra lokala instanser. De hävdar att det vid mitten av 1600-talet i staden förelåg oklarheter angående gränserna för de olika samfundens jurisdiktioner, vilket föranledde konflikter. Ranta har också påpekat att de olika domstolarna, trots att de ibland tvistade om gränserna för sina jurisdiktioner, ändå samarbetade aktivt. Ranta har dessutom visat att medan vissa prestigefrågor vållade konflikter mellan Kungliga Akademien och hovrätten så fanns det inga sådana problem i förhållandet mellan akademien och stadens egna domstolar.⁹ Förhållandet mellan det akademiska samfundet och de lokala myndigheterna har även behandlats av Lars Geschwind i hans avhandling om Uppsala, Dorpat och Åbo. På samma sätt tangerar Pentti Laasonen i sitt verk om Johannes Gezelius d.ä. frågan om hur det akademiska konsistoriet och domkapitlet kommunicerade med varandra.¹⁰ von Bonsdorff, Ranta, Geschwind och Laasonen analyserar dock inte den här kommunikationen närmare.

Uppsatsen inleds med en beskrivning av källor och metoder. Därefter följer en analys av den rättsliga kommunikationen mellan det akademiska konsistoriet och domkapitlet, hovrätten samt stadens juridiska myndigheter, kämnärs- och rådstugurätten. Uppsatsen avslutas med

-
8. Yrjö Blomstedt, 'Kuninkaallisen Majesteetin Oikeus Suomessa', Yrjö Blomstedt (toim.), *Turun hovioikeus 1623–1973* (Helsinki 1973), s. 133–140; Letto-Vanamo, *Suomalaisen asianajolaitoksen synty*, s. 230–233.
  9. Carl v. Bonsdorff, *Åbo stads historia under sjuttonde seklet II. Andra bandet* (Helsingfors 1904), s. 253, 258–261, 270–275; Raimo Ranta, *Turun kaupungin historia 1600–1721* (Turku 1975), s. 736–741.
  10. Pentti Laasonen, *Johannes Gezelius vanhempi ja suomalainen täysortodoksia*, Suomen Kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 103 (Helsinki 1977); Lars Geschwind, *Stökiga studenter. Social kontroll och identifikation i Uppsala, Dorpat och Åbo under 1600-talet*, *Studia Historica Upsaliensia* 199 (Uppsala 2001); Se även Mari Välimäki, 'Vill du äkta denna kvinna? Universitetsstuderandes föräktenskapliga sexualrelationer och giftermål i 1600-talets Uppsala och Åbo', *Historisk Tidskrift* 2009:3, s. 381–395.

en sammanfattande diskussion om det akademiska konsistoriets kommunikation med andra instanser i Åbo i slutet av 1600-talet.

Källor och metoder

Kungliga Akademiens kommunikation har främst studerats utifrån de akademiska konsistoriernas protokoll från slutet av 1600-talet. I likhet med sin förebild Uppsala universitet hade Kungliga Akademien i Åbo två konsistorier, det mindre och det större konsistoriet. De akademiska konsistorierna var administrativa och juridiska organ, ledda av Kungliga Akademiens rektor. I protokollet antecknades vilka diskussioner som förts och vilka beslut som fattats i konsistorierna. För ledamöterna fungerade protokollet som minnesanteckningar om vilka beslut som fattats i olika fall och ärenden. I början av varje möte ålåg det sekreteraren att läsa upp protokollet från föregående konsistoriemöte. Dessutom fyllde protokollet en annan funktion: tack vare dem kunde även akademins kansler övervaka akademins verksamhet. Ytterligare en orsak till att sekreteraren förde protokoll var att man i protokollet kunde hitta både motiveringar för domar och själva domen.¹¹

I arbetet med detta källmaterial bör forskaren beakta vissa källkritiska aspekter, vilka i princip gäller alla typer av protokoll från 1600-talet. Man måste hålla i minnet att långt ifrån allt skrevs ner, utan man antecknade endast det som ansågs vara betydelsefullt. När jag har studerat protokollet från de akademiska konsistorierna har jag särskilt fäst uppmärksamhet vid hur konsistoriet kommunicerade med olika domstolar, när man valde att kommunicera skriftligen och när man i stället skickade en person för att sköta informationsgången i ärendet.

Jag har valt att analysera Kungliga Akademiens rättsliga kommunikation främst genom att studera fall som gäller brytande av äkten-

---

11. 1655 års konstitutioner, kapitel III Om bägge konsistorierna och deras uppgift, kapitel XII Om akademisekreteraren, hans val och ämbete, i Per Ström (red.), *Promotionsfesten i Uppsala den 27 maj 2005* (Uppsala 2005), s. 37, 39, 77, 79; Per Brahes konstitutioner, kapitel III Om de bägge konsistorierna och deras uppgifter samt om rättegångsordningen, kapitel XI Om akademiens sekreterare, hans val och ämbete, i C. M. Schybergson (red.), *Per Brahes konstitutioner av år 1661 för Åbo akademi* (Åbo 1920), s. 10–11, 36–37; Se även Mari Välimäki, 'Rakkouden käytännöt. Opiskelijat ja salutat kihlat 1600-luvun Turussa ja Uppsalassa', *Historiallinen Aikakauskirja (HAiK)* 116 (2018:3), s. 248–250.

skapslöfte. Under perioden 1640–1699 rannsakade konsistorierna vid Kungliga Akademien sammanlagt 78 mål angående föräktenskapliga sexuella förbindelser. Av dessa mål rörde 24 brytande av äktenskapslöfte.¹² På 1600-talet var det vanligare att studenter blev åtalade för ordnings- eller våldsbrott än att de åtalades för sedlighetsbrott, men man kan ändå inte påstå att sedlighetsbrott var sällsynta.¹³ I Åbo tillhörde sedlighetsbrotten på den här tiden de vanligaste brotten som rannsakades i såväl världsliga domstolar som domkapitlet.¹⁴ Inom den tidigare forskningen har sedlighetsbrott ofta studerats ur brotts-, rätts- eller genushistorisk synvinkel.¹⁵ I min uppsats använder jag mål angående brytande av äktenskapslöfte som fallstudier för att analysera rättslig kommunikation. Just de här brotten lämpar sig bäst för min analys eftersom jurisdiktionen i dylika mål enligt 1686 års kyrkolag var fördelad mellan världsliga och andliga domstolar, något som analyseras mer utförligt senare.

Förutom det akademiska konsistoriets protokoll använder jag även kämnärs- och rådstugurättens protokoll. Åbo hovrätts protokoll från 1600-talet har dock tyvärr förstörts i samband med eldsvådor och läget är nästan lika illa i fråga om protokollen från Åbo domkapitel.¹⁶ När det gäller hovrätten och domkapitlet undersöker jag i stället kommunikationen genom att studera akademins protokoll samt korrespondensen mellan kungen, hovrätten och akademien. I slutet av uppsatsen undersöker jag även kommunikationen mellan det akademiska konsistoriet och stadens juridiska myndigheter genom att analysera diskussioner som fördes rörande eldsvådor samt deras undvikande. Fallen rörande eldsvådor skiljer sig avsevärt från fallen som handlar om brytande av äktenskapslöfte, men fallen rörande eldsvådor öppnar nya perspektiv på Kungliga Akademiens kommunikation med andra myndigheter i

12. Välimäki, 'Vill du äkta denna kvinna?', s. 382; Välimäki, 'Rakkauten käytännöt', s. 247.

13. Om ordnings- och våldsbrott se Geschwind, *Stökiga studenter*, s. 162.

14. Ranta, *Turun kaupungin historia*, s. 692–696; Simo Heininen, 'Lehtorikapitulista professorikapituliiksi 1604–1721', Kauko Pirinen (toim.), *Turun tuomiokapituli 1276–1976* (Turku 1976), s. 187–191.

15. Se till exempel Petteri Impola & Jari Eilola, 'Vastentahtoiset tunnustajat. Oppisäädyn avioittomat lapset 1600- ja 1700-luvun vaihteessa', *Genos* 86 (2015:3), s. 130–149.

16. Aulis Oja, 'Turun hovioikeuden vuotta 1827 vanhempi aineisto', Yrjö Blomstedt (toim.), *Turun hovioikeus 1623–1973* (Helsinki 1973), s. 169–185; Domkapitlets protokoll har bevarats från perioden 1656–1661 *Consistorii Ecclesiastici Aboensis protokoller I–II* (Borgå 1899, 1902).

staden. Alla fallstudier har utvalts för att just dessa fall avslöjar något om den rättsliga kommunikationen mellan Kungliga Akademien och andra juridiska myndigheter i staden.

Konsistoriet och domkapitlet

På 1600-talet var Kungliga Akademien i Åbo ett strikt hierarkiskt samfund. Ledaren för akademien var kanslern, det ålåg honom att övervaka akademien och dess ledamöter samt att försvara akademins intressen. Kanslern skulle bevaka akademins rättigheter och han borde minst en gång per år besöka akademien för att granska studenternas kunskaper och undervisningens kvalitet. Kanslern hade också befogenhet att döma eller att omvandla domar i ärenden som de akademiska konsistorierna hänsköt till honom. Men inte ens i sådana fall kunde han ensam avkunna domar utan endast i samråd med hovrättspresidenten, landshövdingen och biskopen. Ofta befann sig kanslern inte på plats i Åbo, vilket innebar att prokanslern eller biskopen fick agera som hans lokala representant.¹⁷

Den som ledde det dagliga arbetet vid Kungliga Akademien samt akademins konsistorier var i stället rektorn. Han utsågs årligen bland professorskåren, vilken bestod av professorer från fyra fakulteter: den teologiska, den juridiska, den medicinska och den filosofiska fakulteten. Konstitutionen stadgade att rektorn skulle utses i tur och ordning från de olika fakulteterna. Rektorn ledde Kungliga Akademien och hans uppgift var att övervaka professorernas undervisning och studenternas studier, och dessutom skulle han övervaka moralen bland såväl professorer och studenter som akademins tjänstefolk. Rektorn hade också förpliktelse och befogenhet att sammankalla de akademiska konsistorierna.¹⁸ Det större konsistoriet bestod av rektorn och alla professorer, det mindre konsistoriet utgjordes av rektorn och två till fyra professorer som valdes årligen. Konsistorierna övervakade akademins undervisning och ekonomi samt fungerade som domstol för personer som hörde under akademins jurisdiktion, det vill säga prokanslern, professorskåren med familjer och hushåll, akademins tjänstefolk samt studenterna. Enligt konstitutionerna var den akademiska rättskipningen åtskild från den

17. *Per Brahes konstitutioner*, II Om akademiens kansler, hans rätt och ämbete, såsom ock om prokansler, s. 7–9.

18. von Bonsdorff, *Åbo stads historia II*, s. 256, 258–259; Geschwind, *Stökiga studenter*, s. 66–67.

borgerliga i såväl tvistemål som brottmål. Men i stadgarna påpekades det även att man inom akademien skulle följa rikets lagar vid rannsakingar och domar.¹⁹

Det akademiska konsistoriet och *Consistorium ecclesiasticum*, det vill säga domkapitlet, överlappade delvis varandra. Samtliga teologiprofessorer tillhörde båda konsistorierna, dessutom kunde även prebendeprofessorer från filosofiska fakulteten ha säte i såväl domkapitlet som det akademiska konsistoriet. Vid behov kunde biskopen även inkalla andra assessorer till domkapitlet, såsom kyrkoherdar från närliggande församlingar eller rektorn för katedralskolan. Biskopens person knöt också samman de två institutionerna. I domkapitlet agerade biskopen i egenskap av ledare för kyrkan i Åbo stift och givetvis även för domkapitlet. Vid Kungliga Akademien agerade han i egenskap av prokansler.²⁰ Prokanslern, kanslerns ställföreträdare, var den högste ansvarige inom Kungliga Akademien. Det ålåg honom att övervaka alla studenters studier och uppförande, att delta i tvisters avgörande, att bevista den årliga examen samt vid behov även att straffa eller avskeda en försumlig rektor. Prokanslern förväntades också vara aktiv i sedlighetsfrågor rörande det akademiska samfundet.²¹ Inom den akademiska hierarkin stod prokanslern över rektorn, men detta betydde inte att domkapitlet skulle ha varit en högre instans än det akademiska konsistoriet. Simo Heininen har även påpekat att biskopen hade större befogenheter i domkapitlet än vad prokanslern hade i det akademiska konsistoriet.²²

Eftersom ett flertal professorer, i likhet med prokanslern, hade säte i både domkapitlet och konsistoriet förefaller det som om informatio-

-
19. 1655 års konstitutioner, III Om de bägge konsistorierna och deras uppgift, s. 37, 39; *Per Brahes konstitutioner*, II Om prokansler, s. 10–11; von Bonsdorff, *Åbo stads historia II*, s. 258–261, 270; Ranta, *Turun kaupungin historia*, s. 736–741; Matti Klinge, *Kuninkaallinen Turun akademia 1640–1808* (Helsingfors 1987), s. 108, 111–113.
20. Cuning, Maij:tin asetus, Cuinga Oikeuden käyminen Duomio-Capitulumis pidä pidettä män, annettu Stockholmin Linnas, 11.päiw. Helmeuusa Anno 1687, i Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila & Martti Parvio (toim.), *Kirko-Laki ja Ordningi 1686. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta* (Helsinki 1986), s. 58–63; Klinge, *Kuninkaallinen Turun akademia*, s. 108; Laasonen, *Johannes Gezelius vanhempi*, 29–31; von Bonsdorff, *Åbo stads historia II*, s. 6–7; Se även Martti Parvio, 'Turun Tuomiokapitulisääntö 1600-luvun alkupuolelta', *Turun historiallinen arkisto XVII* (Turku 1964), s. 113–138.
21. Geschwind, *Stökiga studenter*, s. 65–66.
22. Heininen, 'Lehtorikapitulista professorikapituliksi', s. 127.

nen mellan konsistorierna i hög grad förmedlades genom dessa personer. Till exempel när teologiprofessorn Petraeus på 1680-talet hördes av det akademiska konsistoriet för att han förolämpat sin kollega, professor Flachsenius, med ”anstötliga imputationer, stickande ordformer och förtretelige expressioner” nämndes i protokollet att domkapitlets assessorer lämnat konsistoriet efter att fallet avslutats.²³ Det akademiska konsistoriet fortsatte däremot sitt sammanträde med att rannsaka och döma fall som gällde studenter och akademins tjänstefolk, det vill säga fall som inte hade lika hög status inom det akademiska samfundet.

Innan assessorerna avlägsnade sig hade konsistoriet behandlat och avkunnat domar i fall som rörde akademins interna angelägenheter, såsom tillsättandet av en professur och tvisten mellan professorerna Petraeus och Flachsenius.²⁴ När det akademiska och det ecklesiastiska konsistoriet hade ett gemensamt sammanträde kunde kombinationen benämnas *Consistorium mixtum*. Under Johannes Gezelius d.ä:s biskopsperiod sammankallades detta utvidgade konsistorium till exempel när bägge konsistorierna gemensamt besvarade skrivelser från Åbo hovrätt rörande vissa rättsfall.²⁵ Men i fallet med professorerna Petraeus och Flachsenius omnämndes inte *Consistorium mixtum* i protokollet. Även om nästan hela domkapitlet (förutom rektorn för katedralskolan) samt prokanslern var närvarande vid detta akademiska konsistorium så uppfattades det sannolikt inte som *Consistorium mixtum* utan i stället som ett ordinarie möte för det större konsistoriet. Därefter förflyttade sig domkapitlets ledamöter eventuellt vidare till sitt eget möte, vilket utgjorde en praktisk lösning på problemet angående mötestidpunkten för de två konsistorierna.

På 1660-talet förekom oenigheter inom de två instanserna gällande tidpunkten för deras sammankomster. Det akademiska konsistoriet beklagade sig över att biskopen försökt frånta konsistoriet dess vedertagna mötestid.²⁶ Tjugo år senare hade de två konsistorierna tydligen lyckats hitta en lösning på problemet med kolliderande tidtabeller. Men detta kan också ses som ett exempel på ett effektivt samarbete

---

23. CAAP 19.3.1684, s. 417.

24. CAAP 19.3.1684, s. 411–421.

25. Laasonen, *Johannes Gezelius vanhempi*, s. 30–31.

26. CAAP 9.5.1666, s. 135; Laasonen, *Johannes Gezelius vanhempi*, s. 32.

och lyckad kommunikation. Naturligtvis var prokanslern/biskopen tvungen att närvara vid det akademiska konsistoriet när en tvist mellan två professorer rannsakades och utslag fälldes. Enligt konstitutionerna var det hans plikt att agera som medlare i tvister mellan professorer.²⁷

Grälet mellan professorerna Petraeus och Flachsenius hade försiggått länge. Tvisten hade uppstått i samband med att professor Petraeus son rannsakades i konsistoriet för lönskaläge under professor Flachsenius rektorsperiod. Petraeus beskyllde Flachsenius för att inte ha lett rannsakingen i laga ordning.²⁸ Konflikten mellan professorerna eskalerade trots att man redan vid flera tillfällen hade försökt förlika tvisten, den ovan beskrivna förhandlingen utgjorde endast ett steg i en lång och komplicerad process. Enligt konstitutionen ålåg det rektorn att bilägga tvister mellan professorer. Om rektorn inte lyckades förlika parterna borde han hänskjuta ärendet till det större konsistoriet och prokanslern.²⁹ Rektorn agerade i enlighet med konstitutionen, först försökte han lösa konflikten genom att tilltala professor Petraeus inför det större konsistoriet, men detta rön te ringa framgång. Petraeus vägrade förlika sig med professor Flachsenius eller be om ursäkt för sina ord och sitt beteende.

Men rektorn kände sitt akademiska samfund väl. Han hänsköt inte fallet till prokanslern utan bad i stället kanslern att yttra sig. Han förfor på detta vis eftersom biskopen/prokanslern Gezelius hade råkat i gräl med professor Petraeus redan flera år innan detta ärende rannsakades. I mitten av 1670-talet bråkade professor Petraeus och prokansler Gezelius om hur Petraeus skötte sin tjänst och i början av 1680-talet vägrade konsistoriet och prokanslern utnämna Petraeus till dekan eller till rektor för akademien.³⁰ På grund av all denna oenighet mellan Gezelius och Petraeus kunde prokanslern själv inte agera som medlare mellan professorerna. Rektorn hänsköt därför tvisten till akademins kansler för avgörande. Enligt konstitutionerna ålåg det kanslern att låta undersöka, bestraffa och avskeda trätlystna akademiska ledamöter som satte sig upp mot rektorn, konsistorierna och prokanslern.³¹ Kanslern

27. *Per Brahes konstitutioner*, II Om prokansler, s. 9.

28. CAAP 7.3.1683, 314; CAAP 17.3.1683, s. 316–318.

29. *Per Brahes konstitutioner*, III Om rektors ämbete § 11, s. 20.

30. Laasonen, *Johannes Gezelius vanhempä*, s. 309, 313.

31. *Per Brahes konstitutioner*, II Om s kansler, hans rätt och ämbete, såsom ock om prokansler, s. 9.

fullgjorde sin plikt per brev, vilket äntligen fick professor Petraeus att förändra sitt uppträdande i en mer önskvärd riktning.³²

Det ovan skildrade fallet åskådliggör hur kommunikationen fungerade mellan det akademiska konsistoriet och domkapitlet, men också mellan enskilda individer och befattningshavare inom akademien. Om fallet gällde hela professorskåren och domkapitlets assessorer var de alla närvarande vid det större konsistoriet under rannsakingen. Följaktligen kände de alla till händelseförloppet under rannsakingen och konsistoriets domslut, varför det inte var nödvändigt att skriva några tillkännagivanden varken till ledamöterna personligen eller till domkapitlet som institution. Den enda av det akademiska samfundets ledande medlemmar som inte var närvarande vid rannsakingen av tvisten mellan professorerna Petraeus och Flachsenius var kanslern. Han underrättades om situationen per brev och hans skriftliga svar besatt en sådan pondus att det fick bukt med den trätlystne professor Petraeus.

Det verkar som om det akademiska konsistoriet och domkapitlet främst utbytte information via sina gemensamma ledamöter. I protokollet påträffas endast sällan några explicita anteckningar om att det förekommit skriftlig kommunikation mellan domkapitlet och konsistoriet, men från slutet av 1600-talet finns faktiskt noteringar om att konsistoriet och domkapitlet brevväxlade. I november 1694 skrev domkapitlet till konsistoriet angående en student som borde näpsas för att han tvingat en löjtnant att åhöra hans predikan. Konsistoriet beslutade att studenten borde be biskopen/prokanslern om ursäkt för sitt handlande.³³ Det här förfarings sättet skiljde sig från tidigare rådande praxis. Eventuellt skedde det en förändring i fråga om hur man skrev protokoll under 1690-talet, men en annan möjlighet är att man när vikten av skriftlig dokumentation ökade allt oftare började meddela sig skriftligen också mellan närstående instanser som domkapitlet och det akademiska konsistoriet.³⁴

32. CAAP 19.3.1684, s. 417.

33. CAAP 15.11.1694, 516; CAAP 20.11.1694, s. 517.

34. Lamberg, 'The tale of two courts', s. 114–115; Mari Välimäki, 'Responsibility of a seducer? Men, women, and breach of promise in early modern Swedish legislation', Marianna G. Muravyeva & Raisa Maria Toivo (eds), *Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*, Routledge Series in Gender and History 14 (New York/London 2013), s. 191–204.

Parallella jurisdiktioner

Även om det i praktiken var i stort sett samma personer som hade säte i det akademiska konsistoriet och i domkapitlet, så var de två konsistoriernas uppgiftsområden i hög grad åtskilda.³⁵ I mål som rörde sedlighet och äktenskap samarbetade konsistorierna däremot tätt. I protokollen påträffas inte några större juridiska tvister mellan dessa instanser i frågor rörande sedlighet. I vanliga fall noterades endast kortfattat i det akademiska konsistoriets protokoll att fall hänsköts till domkapitlet, där sådana aspekter som hörde under domkapitlets domvärjo rannsakades. Därefter återremitterades vissa fall till det akademiska konsistoriet för slutlig dom.³⁶ Om hur denna procedur skulle gå till stadgades i 1686 års kyrkolag. Lagen indelade äktenskapsmålen i en kyrklig och en världslig del, endast rent kyrkliga angelägenheter hörde till domkapitlet.³⁷

Ett bra exempel på den klivna domsrätten är just målen gällande brytande av äktenskapslöfte. Överträdelsen skedde när mannen hade lovat gifta sig med kvinnan och paret därefter haft samlag. För att ett brott skulle ha skett förutsattes det alltså att bägge händelserna hade ägt rum. Om ingen förlovning ingåtts rubricerades brottet som lönskaläge³⁸, ett brott som enligt 1686 års kyrkolag hörde under världslig domstol. Om paret ännu inte haft samlag gällde fallet i stället enbart förlovning och tillkom domkapitlets domvärjo. Men lagen stadgade att i mål angående brytande av äktenskapslöfte måste de olika domstolarna samarbeta. Det ålåg domkapitlet att undersöka om laga förlovning verkligen ägt rum och om den därmed var bindande, dessutom borde domkapitlet även undersöka om det förelåg skäl för att upplösa förlovningen. Däremot ålåg det de världsliga domstolarna, vilka i Åbo var det akademiska konsistoriet och kämnärsrätten, att undersöka om de förlovade hade haft samlag.³⁹

Av det akademiska konsistoriets protokoll framgår att 1686 års kyrkolag ändrade på arbetsfördelningen mellan domstolarna i dylika

35. Heininen, 'Lehtorikapitulista professorikapituliksi', s. 127.

36. Till exempel CAAP 30.3.1691, s. 62; CAAP 26.11.1692, s. 272; CAAP 10.7.1694, s. 488.

37. KL 1686, VX §1, s. 21–22; Malin Lennartsson, *I säng och säte. Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland* (Lund 1999), s. 41.

38. Lönskaläge innebar att två ogifta personer hade samlag.

39. KL 1686, XV § I, § XIV, s. 21, 23; Välimäki, 'Vill du äkta denna kvinna?', s. 384.

mål. Innan lagen trädde i kraft hade domkapitlet i Åbo spelat en större roll inom rannsakingar som gällde brytande av äktenskapslöfte. Fram till 1680-talet hade det akademiska konsistoriet utrett om det i fallet förelåg bevis för äktenskapslöfte och därefter hade målet remitterats vidare till domkapitlet. Om det fanns tillräckligt med bevis för både löftet och samlaget försökte domkapitlet övertala studenten i fråga att gifta sig med kvinnan. I början av 1690-talet blev det i stället det akademiska konsistoriet som fick i uppgift att övertyga paret om att ingå äktenskap, medan det ålåg domkapitlet att utreda om äktenskapslöfte verkligen förelåg.⁴⁰ Skillnaden jämfört med tidigare var att arbetsfördelningen ändrades, det akademiska konsistoriet rannsokade härefter paret mer ingående medan domkapitlet kom att spela en mer undanskymd roll.

Processen inleddes med att konsistoriet utredde vad som egentligen hade försiggått mellan paret, och därefter skickades kontrahenterna och konsistoriets utredning vidare till domkapitlet som skulle undersöka om äktenskapslöftet eller förlovningen varit bindande. Slutligen återremitterades fallet till det akademiska konsistoriet för dom. Detta innebar att om tillräckliga bevis förelåg både för äktenskapslöfte eller förlovning och för att paret haft samlag så kunde paret övertalas att gifta sig. Annars kunde de dömas till skillnad i förlovning och böter för lönskaläge. Ett tredje alternativ var att bevis saknades antingen för förlovningen eller för lönskaläget; i det förra fallet kunde paret dömas till böter för lönskaläge och i det senare fallet kunde förlovningen upplösas utan några påföljder. Fram till 1690-talet kunde domkapitlet även i sådana fall avkunna den slutgiltiga domen, eftersom domkapitlet hade domsrätt också i fall som rörde lönskaläge. Något som däremot inte förändrades i och med 1686 års kyrkolag var att domkapitlet förblev den myndighet som utdömde kyrkostraff till personer som hade brutit mot sedlighetslagarna. Kyrkostraff innebar att de dömda antingen erlade böter till kyrkan för sitt osedliga beteende eller utstod skamstraff, det vill säga under gudstjänsten stod på horpallen bak i kyrkan.⁴¹

40. CAAP 20.8.1670, s. 445; CAAP 11.5.1683, s. 337; CAAP 5.4.1690, s. 576–577; CAAP 14.11.1694, s. 514; CAAP 22.5.1695, s. 600.

41. von Bonsdorff, *Åbo stads historia II*, s. 98–99; Pentti Lempiäinen, *Rippikäytäntö Suomen kirkossa uskonpuhdistuksesta 1600-luvun loppuun* (Helsinki 1963), s. 326–334; Seppo Aalto, *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta*

Även om praxis gällande rannsakingen vid brytande av äktenskapslöfte förändrades under slutet av seklet så noterades det inte i de akademiska konsistoriernas protokoll att frågan skulle ha diskuterats. Det förefaller som om domstolarna godtog situationen utan protester. De ändrade på sitt arbetssätt i förhållande till varandra och fortsatte samarbeta på lite annorlunda villkor. Men både före och efter förändringen spelade kommunikation och samarbete en väsentlig roll i förhållandet mellan Kungliga Akademin och domkapitlet. Det verkar som om de här två instanserna hade utvecklat så välfungerande gemensamma handlingssätt att dessa knappt alls efterlämnat några spår att analysera. Man behövde helt enkelt aldrig skriva ner hur man borde kommunicera eller hur man borde handlägga studenternas sedlighetsförbrytelser.

Rannsaking och dom i samarbete med kämnärs- och rådstugurätten

Det akademiska samfundet kommunicerade även i olika ärenden med stadens administrativa och juridiska myndigheter. Ett sådant ärende var sedlighetsbrott som studenter begått med kvinnor från staden. Också i fall som gällde brytande av äktenskapslöfte måste det akademiska konsistoriet kommunicera med stadens domstolar. På 1600-talet var alla studenter vid akademien män, medan kvinnorna som beskyllde dem för brytande av äktenskapslöfte hörde under stadens jurisdiktion. De åtskilda jurisdiktionerna innebar att studenter rannsakades och dömdes av det akademiska konsistoriet medan kvinnorna hördes och dömdes av stadens domstolar, i allmänhet av kämnärsrätten. Såsom redan ovan framgick rannsakades fallen förutom av det akademiska konsistoriet och stadens domstolar också av domkapitlet.

Kämnärsrätten var en underrätt till rådstugurätten och bestod under senare delen av 1600-talet av en rådman, en kämnär och en skrivare. Kämnärsrättens funktion var att lätta på rådstugurättens arbetsbörda. I Åbo hade kämnärsrätten även en särställning i förhållande till rådstugurätten och andra finska kämnärsrätter. I Sverige kunde kämnärsrätten i regel inte avgöra fall som gällde människors moral, såsom lönskaläge eller brytande av äktenskapslöfte, men kämnärsrätterna i Stockholm

och i Åbo rannsakade även dylika fall. Om fallet var komplicerat hänsköts det till rådstugurätten, och dit kunde parterna också överklaga kämnärsrättens domar. Rådstugurätten bestod av borgmästaren och rådmännen.⁴²

Brita Grelsdotter anklagade studenten Henricus Andrae Pistorius för att ha brutit sitt äktenskapslöfte. I januari berättade hon för det akademiska konsistoriet att Pistorius hade lovat henne äktenskap, haft samlag med henne och att hon nu var gravid. Konsistoriet beslutade att avvakta tills Henricus Pistorius återvände till staden, eftersom han befann sig ute på landet i Ruovesi. Där vistades han ännu i juli, trots att han redan i april instämts för att besvara Britas anklagelser. Under tidigmodern tid var det viktigt att den anklagade personligen inställde sig inför domstolen. Biskop Gezelius d.ä. fastslog till exempel att en åtalad person inte skriftligen kunde besvara anklagelserna utan hen måste inställa sig inför domstolen för att bemöta anklagelsen eller skicka ett ombud i sitt ställe.⁴³ Brita hade erhållit ett förlikningsbrev från kyrkoherden i Ruovesi, undertecknat av honom själv, den lärde Johannes Bartholdi, samt av en lokal länsman. I förlikningsbrevet lovade Henricus att gottgöra sin gärning med 36 daler kopparmynt. Brita gick till kämnärsrätten med brevet, varvid rätten fastslog att Henricus mor borde ersätta Brita såsom brevet stipulerade samt att fallet för Henricus del skulle överföras till det akademiska konsistoriet medan Brita skulle inställa sig hos domkapitlet för att motta sitt kyrkostraff.⁴⁴

I oktober återvände Henricus Pistorius till staden och inställde sig inför det akademiska konsistoriet för att besvara Brita Grelsdotter anklagelser. Han nekade till att ha uppgjort något förlikningsbrev och en ny rannsaking inleddes.⁴⁵ I januari hade Brita inför det aka-

42. Carl von Bonsdorff, *Åbo stads historia under sjuttonde seklet I* (Helsingfors 1889), s. 279–293; Ranta, *Turun kaupungin historia*, s. 686; Letto-Vanamo, *Suomalaisen asianajolaitoksen synty*, s. 226; Petri Karonen, *Kämmerinoikeudet Suomen kaupungeissa suurvalta-ajan alkupuolella (noin 1620–1660)*, *Studia Historica Jyväskylänensia* 48 (Jyväskylä 1994), s. 176–185; Petri Karonen, ”Raastuvassa tavataan”. *Suomen kaupunkien hallinto- ja oikeuslaitoksen toimintaa ja virkamiehiä suurvalta-aikana*, *Studia Historica Jyväskylänensia* 51 (Jyväskylä 1995), s. 38.

43. Laasonen, *Johannes Gezelius vanhempi*, s. 33–34.

44. CAAP 8.1.1668, s. 259; CAAP 22.4.1668, s. 279; Åbo kämnärsrätts domböcker 28.7.1668, s. 176–177, RA, Helsingfors.

45. CAAP 21.10.1668, s. 300.

demiska konsistoriet påstått sig vara gravid, men i oktober var det alldeles uppenbart att så inte var fallet. Brita och Henricus inkallades till konsistoriet på nytt i början av november, och då berättade hon för konsistoriet att hon fått missfall i tionde veckan. Hon hade dock inte tillåtit barnmorskan att undersöka henne. Konsistoriet började ifrågasätta Britas berättelse och rektorn sände efter en stadstjänare för att eskortera henne till rådstugan. Man beslutade dessutom att akademivaktmästaren skulle åtfölja dem för att meddela borgmästaren om att hon borde undersökas på nytt.⁴⁶

Nu tog situationen en allvarlig vändning. Hittills hade Brita på fri fot kunnat fortsätta sitt dagliga liv i väntan på nästa domstolsbehandling, men nu misstänkte konsistorieledamöterna att allt inte hade gått till på det sätt som hon påstod. Konsistoriets ledamöter bedömde också att det var viktigt att skicka akademivaktmästaren för att snabbt meddela stadens råd om vad som skett och varför Brita sänts dit från konsistoriet. Det fanns inte tid att skriva något brev, i stället skickades vaktmästaren för att muntligen redogöra för vad som kommit i dagen under rannsakingen i konsistoriet. Även om ingen sade något rakt ut så tydde brådskan med rannsakingen troligen på att konsistoriet misstänkte att Brita kunde ha begått barnamord. Hennes beteende var suspekt eftersom hon inte hade låtit sig bli undersökt av barnmorskan och man inte kunde hitta fostret.⁴⁷

Tre dagar senare avslöjar protokollen hur det gick för Brita. Då hade hon redan blivit förhörd i domkapitlet. Stadens vaktmästare hade följt Brita dit och tillbaka till rådstugan igen. Vaktmästaren meddelade att domkapitlet återremitterat fallet till kämnärsrätten för en ny rannsaking om missfallet. Slutligen erkände Brita i kämnärsrätten att hon aldrig varit gravid, hon hade ljugit för att få Henricus att gifta sig med henne. Efter Britas bekännelse noterades i Åbo kämnärsrätts protokoll att fallet på nytt skulle underställas det akademiska konsistoriet.⁴⁸

Plötsligt var det inte ett dugg bråttom längre. När fallet i slutet av november åter togs upp i konsistoriet refererade rektorn Britas utsaga

---

46. CAAP 4.11.1668, s. 300–301.

47. Jari Eilola, 'Negotiated truth. The discursive interplay between the town courts and the townsfolk in the early modern age', *Frühneuzeit-Info* 23 (2012), s. 119–127; Mona Rauteilin, *En förutbestämd sanning. Barnamord och delaktighet i 1700-talets Finland belysta genom kön, kropp och social kontroll* (Helsingfors 2009), s. 295–323.

48. Åbo kämnärsrätts domböcker, 7.11.1668, s. 245, 246, RA, Helsingfors.

och händelseförloppet ur kämnärsrättens protokoll.⁴⁹ Detta fall visar tydligt hur de tre olika domstolarna samarbetade för att kunna klarlägga det verkliga händelseförloppet. De visste alla var gränserna gick för deras jurisdiktioner och vilka frågor som hörde under deras respektive domvärjo. De delade information med varandra, antingen via budbärare när det var bråttom eller i skriftlig form när ärendet inte var av brådskande natur. Det förefaller som om dessa juridiska instanser i allmänhet hade utvecklat välfungerande och effektiva handlingsätt, där alla var medvetna om sitt eget ansvar.

Konflikt med Åbo hovrätt

Domar kunde överklagas till en högre rättsinstans: kämnärsrättens domar överklagades till rådstugurätten och rådstugurättens domar i sin tur till Åbo hovrätt. Även det akademiska konsistoriets domar kunde överklagas till hovrätten, men i dylika fall var situationen mer komplicerad och föranledde diskussion mellan konsistoriet och hovrätten. Denna komplexa arbetsfördelning förutsatte tät kommunikation och stort informationsutbyte, men den föranledde också debatt om gränserna mellan deras jurisdiktioner.

Ett exempel på hur domstolarna kommunicerade sinsemellan är det redan i inledningen omnämnda fallet med studenten Johannes Liliewan och Margeta Larsdotter. Fallet behandlades i flera juridiska instanser och remitterades många gånger från en domstol till en annan. I likhet med Brita Grelsdotter så hade också Margeta Larsdotter ljugit. Först hade Margeta sagt att en ryttare duperat henne och var far till barnet, men under rannsakingen återtog hon sin bekännelse och påstod i stället att det var Johan Liliewan som var fadern. Fallet rannsakades flera gånger eftersom Johannes Liliewan nekade till faderskapet. Han klagade över att Margeta hade kommit med motstridiga uttalanden och yrkade på att hon skulle bestraffas.⁵⁰ Domstolarna stod inför ett svårt dilemma; vem hade egentligen rätt och vem skulle de tro på?

Konsistoriet ville övertyga sig om att domen blev rättvis, därför förhörde man på nytt både Margeta Larsdotter och Johan Liliewan. Kämnären Hans Hörling hade översänt kämnärsrättens protokoll till

---

49. CAAP 23.11.1668, s. 302.

50. CAAP 18.11.1691, s. 146; CAAP 2.12.1691, s. 152–153; Åbo kämnärsrätts domböcker, 14.10.1691, 298–303, RA, Helsingfors.

konsistoriet och nu jämförde konsistoriet parternas utsagor. Konsistoriet övervägde också om alla vittnen, inklusive kämnären Hörling, borde förhöras en gång till i konsistoriet, men till slut avstod man från det. Konsistoriet förlitade sig sålunda på kämnärsrättens arbete och förkunnade sin dom i målet delvis på grundval av kämnärsrättens protokoll. Ärendet var dock inte ur världen i och med att konsistoriet hade avkunnat domen i målet. Johan Liliewan instämde i stället Margeta Grelsdotter till rådstugurätten ”för det rop och rychte hon på honom bracht”, vilket resulterade i att rätten dömde henne till att böta 6 silverdaler.⁵¹ Margeta i sin tur överklagade konsistoriets och rådstugurättens domar till hovrätten. Efter hennes appell inleddes en debatt mellan konsistoriet och hovrätten angående deras respektive jurisdiktioner och privilegier.

Ända sedan mitten av 1600-talet hade det akademiska samfundet tvistat med Åbo hovrätt om konsistoriets ställning i förhållande till hovrätten. Enligt hovrättens uppfattning var det akademiska konsistoriet jämställt med andra underrätter och därmed underordnat hovrätten. Men det akademiska samfundet ansåg däremot att konsistoriet var underordnat akademins kansler och inte hovrätten.⁵² Hovrättens position i förhållande till de svenska universiteten hade stadfästts i de så kallade karolinska konstitutionerna, vilka trätt i kraft 1655.⁵³ Men i Åbo ville det akademiska samfundet i stället följa Brahes konstitutioner från år 1661. De senare konstitutionerna gav kanslern en starkare ställning i förhållande till hovrätten jämfört med de karolinska konstitutioner som beviljats Uppsala universitet. Kungliga Akademien i Åbo eftersträvade alltså en mer självständig position i förhållande till hovrätten än vad Uppsala universitet hade. Detta väckte allmän förundran, eftersom Uppsala universitet stod högst i högskolornas inbördes rangordning och på 1600-talet var den enda högskolan som kallades universitet, alla andra benämndes akademi.⁵⁴ Det var därför fullständigt oerhört att en kunglig akademi skulle inta en mer självständig ställning i relation till hovrätten än Uppsala universitet.

---

51. CAAP 10.12.1691, s. 157–159; Åbo rådstugurätts domböcker, 30.7.1692, s. 554, RA, Helsingfors; Om fallet mellan Johan Liliewan och Margeta Larsdotter se också Impola & Eilola, 'Vastentahtoiset tunnustajat', s. 130–149.

52. Ranta, *Turun kaupungin historia*, s. 737.

53. 1655 års konstitutioner, Kapitel I, s. 33.

54. Sten Lindroth, *Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden* (Stockholm 1975), s. 47–56.

Situationen debatterades under 1660-talet. Det slutade med att akademins kansler Per Brahe förordade att Kungliga Akademien i Åbo, i likhet med Uppsala universitet, skulle följa de karolinska konstitutionerna i judiciella frågor.⁵⁵ Men trots detta avgörande fortgick ännu på 1690-talet i ett fall debatten mellan konsistoriet och hovrätten om vilken ställning konsistoriet intog i förhållande till hovrätten och hur hovrätten skulle kommunicera med konsistoriet. Diskussionen bottnade just i rannsakingen av fallet med Margeta Larsdotter och Johan Liliewan.

Åbo hovrätt skrev till konsistoriet och krävde en förklaring angående rannsakingen av målet mellan Johan Liliewan och Margeta Larsdotter. Konsistoriet svarade att man när det gällde Liliewan, ”såsom det sträfwet emot den wahnlike praxin och de denne Kongl. Academien allernådigtst förunte privilegier, dett Senatus Academ. i dy måhl, som ofwanbem:t är, sig till förklarings utlåter”, inte var skyldig att ytterligare klarlägga Liliewans fall för hovrätten. Men hovrätten hänvisade i sin tur till ett kungligt reskript (24.6.1688) som stadgade att konsistoriet var skyldigt att i ärenden som gällde ära eller liv redogöra inför hovrätten. Johan Liliewan hade fört fallet till kämnärsrätten eftersom han ansåg att Margeta Larsdotter på falska grunder hade anklagat honom för lönskaläge. Därför svarade konsistoriet skriftligen att det omöjligt kunde avge någon förklaring i ett fall som avgjorts i en annan instans, man hänvisade till att det var rådstugurätten som dömt Margeta till böter för ärekränkning. Hovrätten godtog inte konsistoriets opposition eller argument utan svarade med en resolution om att konsistoriet borde ombesörja Liliewans edgång.⁵⁶ Edgången innebar att även om konsistoriet hade frikänt Liliewan så hade Margeta lyckats övertyga hovrätten om att han var tvivelaktig. I klartext betydde det också att hovrätten ifrågasatte konsistoriets rannsaking av fallet och därför resolverat att Liliewan borde rentvå sig själv genom edgång. Vid edgången borde Liliewan tillsammans med ett antal andra välfredjade män svära på att han inte begått det brott han beskyldes för.⁵⁷

---

55. Schybergson, *Per Brahes konstitutioner*, s. 3.

56. Åbo kämnärsrätts domböcker, 14.10.1691, s. 298–303, RA, Helsingfors; Åbo rådstugurätts domböcker, 30.7.1692, s. 553–555, RA, Helsingfors; CAAP 13.5.1693, s. 334–335, citaten ifrån s. 335; CAAP 26.5.1693, s. 342–343; CAAP 11.7.1693, s. 373–374.

57. Pia Letto-Vanamo, ”Tuomioistuimenentelyn historiaa”, s. 28–42.

Konsistoriet ville inte ombesörja Liliewans edgång och framlade för hovrätten olika skäl till varför denna inte kunde äga rum. Ett skäl var att hovrätten inte på vedertaget sätt hade meddelat om fallet skriftligen till konsistoriet. Konsistoriet ansåg dessutom att det förelåg oklarheter gällande jurisdiktionen, därför kunde konsistoriet inte heller låta utföra edgången. Konsistoriet beslutade att sända sin vicesekreterare med alla dokument i fallet till hovrättens sekreterare för att förklara konsistoriets ståndpunkt i frågan. Men sekreterarnas möte resulterade inte i att informationen förmedlades utan problem. Följande dag inkallades konsistoriets vicesekreterare åter till hovrätten, bland annat för att ytterligare redogöra för exakt vilket jurisdiktionsproblem konsistoriet egentligen hänvisade till. Vicesekreteraren försökte på nytt förklara problemet, men det resulterade endast i ett brev från hovrätten direkt till Kungliga Akademiens rektor. Brevet upplästes vid konsistoriemötet och professorskåren insåg att hovrätten hade förvrängt vicesekreterarens ord. Professorerna beslutade att hovrättens brev skulle besvaras skriftligen och mer utförligt. Konsistoriet lade ner mycket tid på att besvara hovrätten, det tog tre veckor att avfatta brevet och det behandlades i konsistoriet innan vicesekreteraren renskrev texten.⁵⁸

Konsistoriemedlemmarna förberedde texten noggrant, vilket tyder på att svaret var betydelsefullt. Såsom senare framgår var det också kontroversiellt. Konsistoriet skickade en mängd brev, men under åren 1693 och 1694 förbereddes inget annat brev lika omsorgsfullt. Av protokollet framgår att konsistoriets ledamöter ville avfatta ett noggrant och välargumenterat brev som skulle göra det omöjligt för hovrätten att återförvränga deras ord. Detta fall åskådliggör även hur muntlig kommunikation kunde förvirra eller försvåra kommunikationen mellan olika institutioner, särskilt i komplicerade frågor: ju fler olika informationsförmedlare, desto större risk för missförstånd. För att undvika eventuella missuppfattningar bestämde sig konsistoriet därför för att meddela sig skriftligen.

Brevets innehåll refererades inte i protokollet, men vi får veta att tvisten mellan konsistoriet och hovrätten gällde den akademiska jurisdiktionen i förhållande till hovrätten. I brevet uttryckte konsistoriet

---

58. CAAP 18.10.1693, 403–404; CAAP 25.10.1693, s. 404–405; CAAP 9.11.1693, s. 410–411; CAAP 15.11.1693, s. 413.

sin ståndpunkt på ett sätt som inte tillfredsställde hovrätten, vilket resulterade i att hovrätten besvärade sig hos kungen. Hovrätten kunde hänskjuta fall där det rådde oklarhet angående den rätta tolkningen av lagar eller förordningar till Kunglig Majestät.⁵⁹ I fallet mellan Åbo hovrätt och Kungliga Akademins konsistorium handlade det om en konflikt angående jurisdiktion. Hovrätten, konsistoriet och kungen korresponderade i ärendet under år 1694.⁶⁰ I oktober svarade Kunglig Majestät till det akademiska konsistoriet och framförde att han var djupt missnöjd med att en sådan missämja uppstått mellan konsistoriet och hovrätten, deras uppgift var ju att trygga hans undersåtars välfärd. I brevet nämnde kungen konflikten om jurisdiktionen, men han var också bekymrad över att konsistoriet och hovrätten inte behandlade varandra med ömsesidig respekt och förtroende. Kunglig Majestät tillrättavisade det akademiska samfundet; det borde hädanefter inte vara så trätlystet utan sträva efter förlikning.⁶¹ Kungen konstaterade att enligt hovrätten nekade Liliewan inte till att ha haft samlag med Margeta Larsdotter, därmed löstes också tvisten om jurisdiktionen rörande hans edgång. Omvänt innebar det här att Liliewan erkände samlaget och att det därför inte längre behövdes någon edgång. Liliewan återinkallades till konsistoriet och erkände samlaget, därmed kunde konsistoriet meddela hovrätten att någon edgång inte längre var aktuell för hans del.⁶²

Trots kungens ingripande var fallet mellan Johan Liliewan och Margeta Larsdotter ännu inte slutbehandlat. Det diskuterades fortfarande 1695 när hovrätten åter skrev om fallet till konsistoriet. Margeta Larsdotter hade inlämnat en supplik till hovrätten där hon klagade över att konsistoriet inte ville ta emot hennes supplik rörande hennes och Liliewans sak. Konsistoriet diskuterade fallet men konstaterade att ingen någonsin hade hört om Margeta Larsdotters supplik, och därför kunde konsistorium inte heller besvara den. Dessutom påpekade professor Magnus Steen att hovrätten i sitt brev hade använt fel titulus. Sekreteraren hade lagt till ordet ”Eder” i sin formulering trots

---

59. Rudolf Thunander, *Hovrätt i funktion. Göta hovrätt och brottmålen 1635–1699* (Lund 1993), s. 187.

60. CAAP 10.7.1694, 488; CAAP 23.10.1694, s. 504; CAAP 7.11.1694, s. 509.

61. Kunglig Majestät till konsistoriet 9.10.1694, Kongliga och Cancellers bref för åren 1606–1698, Eaa:2, Helsingfors universitets arkiv, Helsingfors.

62. CAAP 5.12.1694, s. 522–523.

att ordet inte hörde dit.⁶³ Redan i oktober 1694 hade Kunglig Majestät i sitt brev fastställt även denna detalj och skickat en modell för hur man i brev borde formulera titulus för att i framtiden undvika oenighet.⁶⁴ Men ännu 1695 omnämns i konsistoriets protokoll att hovrätten inte använde den korrekta formuleringen.⁶⁵ Det verkar som om varken hovrätten eller konsistoriet var berett att begrava stridsyxan och respektera varandra i enlighet med kungens önskan.

Marko Lamberg har forskat i förhållandet och kommunikationen mellan Svea hovrätt och Stockholms rådhusrätt under 1600-talets första decennier. Även om Svea hovrätt och Stockholms rådhusrätt var oeniga i något fall så hindrade detta dem inte från att samarbeta i andra mål.⁶⁶ Enligt Kungliga Akademiens protokoll kommunicerade hovrätten och konsistoriet under åren 1693–1695 enbart om fallet angående Johan Liliewan och Margeta Larsdotter samt om jurisdiktionskonflikten mellan domstolarna. Det är därför svårt att bedöma om konflikten verkligen förhindrade allt annat samarbete. Så kan dock ha varit fallet, eftersom domstolarna inte kommunicerade om några andra ärenden. Men noteras bör att rådstugurätten hade en helt annorlunda ställning i förhållande till hovrätten än vad konsistoriet hade. Enligt Lamberg förlöpte samarbetet mellan Svea hovrätt och Stockholms rådhusrätt till största delen väl och friktionsfritt. Lamberg reflekterar över om detta berodde på den patriarkala hörsamhet som rådhusrätten visade hovrätten.⁶⁷

Redan i mitten av 1600-talet hade man diskuterat konsistoriets ställning i förhållande till hovrätten. Konsistoriet underkastade sig inte beredvilligt hovrättens auktoritet. Det skulle ha föredragit att lyda under kanslern och ha kungen som sin överordnade. Av protokollen framgår också att konsistoriet inte heller i slutet av seklet var alltför villigt att underkasta sig hovrätten. I stället kritiserade konsistoriet till exempel hur hovrätten formulerade sina brev. Dessutom ifrågasatte konsistoriet rentav hovrättens begäran om att rannsaka Liliewan på nytt och verkställa hans edgång. Därigenom ifrågasatte konsisto-

---

63. CAAP 10.4.1695, s. 581–582.

64. Kunglig Majestät till konsistoriet 9.10.1694, Kongliga och Cancellers bref för åren 1606–1698, Eaa:2, Helsingfors universitets arkiv, Helsingfors.

65. CAAP 10.4.1695, s. 582.

66. Lamberg, 'The tale of two courts', s. 123–124.

67. *Ibid.*, s. 128.

riet också hovrätten som högsta juridiska instans i Finland när man hävdade att hovrätten inte var insatt i de akademiska privilegierna eller den akademiska jurisdiktionen. Dessutom ifrågasatte konsistoriet hovrättens lagtolkning och därmed även hovrättens mandat som högsta rättsliga instans i den östra riksdelen. Även efter den kungliga resolutionen i frågan förblev relationen mellan de två juridiska instanserna kylig. Men hur förhöll sig stadens domstolar till akademins privilegier? Hur kommunicerade det akademiska konsistoriet med kämnärs- och rådstugurätten i fall som involverade professorer eller professorskårens privilegier?

Diskussionen om eldsvådor

År 1691 tillkännagav rektorn för konsistoriet att kämnärsrätten hade instämt en matematikprofessor angående en eldsvåda som utbrutit i hans hus. Akademins rektor påminde kämnärsrätten om att professorn hörde under akademins jurisdiktion, inte under stadens.⁶⁸ Detta innebar att professorer inte förhöordes i stadens domstolar, utan de hade i enlighet med sina akademiska privilegier rätt att förhöras av konsistorium.⁶⁹ Rektorn meddelade kämnärsrätten att den kunde skicka sin fiskal eller annan befullmäktigad för att höra matematikprofessorn i konsistoriet. Stadens råd svarade med en ny kallelse till matematikprofessorn, den här gången till rådstugurätten. Rektorn bestämde då att professorn skulle förhöras av konsistoriet. Hans redogörelse skulle nedtecknas och översändas till stadens borgmästare och råd.⁷⁰

Det var viktigt för akademien att en professor inte personligen infann sig i stadens domstolar för att bemöta de anklagelser som riktades mot honom. Rektorn eller andra professorer inställde sig inte i egen hög person i stadens domstolar. Enligt Raimo Ranta var det sekreteraren som agerade mellanhand mellan konsistoriet och stadens administrativa och juridiska instanser.⁷¹ Men i de fall som undersökts för den här uppsatsen var det i stället vicesekreteraren som skickades för att tala med stadens domstolar. Det var också han som meddelade kämnärsrätten att de kunde skicka stadens fiskal till konsistoriet för att där förhöra

---

68. CAAP 13.8.1691, s. 106–108.

69. von Bonsdorff, *Åbo stads historia II*, s. 272–273.

70. CAAP 13.8.1691, s. 106–108.

71. Ranta, *Turun kaupungin historia*, s. 730.

matematikprofessorn. Sålunda handlade konsistoriet på samma sätt i fråga om stadens domstolar som när det gällde hovrätten. Om någon förmedlade information personligen så var det vicesekreteraren. I de karolinska konstitutionerna kallades han för amanuensis medan han i Per Brahes konstitutioner benämndes handlingsskrivare. Enligt båda konstitutionerna förutsattes han utföra olika uppdrag samt alla skrivareuppgifter som sekreteraren eller rektorn ålade honom.⁷² Till hans arbete hörde att förmedla konsistoriets eller rektorns ståndpunkter till stadens övriga domstolar, såsom redan tidigare framgick till hovrätten men alltså även till kämnärs- och rådstugurätterna. Men det förefaller som om kutymen hade förändrats under seklets gång. Trettio år tidigare, på 1660-talet, sände konsistoriet akademivaktmästaren till rådstugurätten för att meddela om att Brita Grelsdotter borde rannsakas på nytt. Under seklets sista decennium var det i stället vicesekreteraren som agerade budbärare för konsistoriets räkning när information behövde förmedlas personligen till andra domstolar i staden.

Kommunikationen med stadens administration angående den lokala brandberedskapen inleddes efter att fallet med matematikprofessorn hade klarats upp. Landshövding Lorentz Creutz d.y. hade överenskommit med magistraten om en ny brandförordning, vilket föranledde diskussioner mellan stadens råd och det akademiska samfundet gällande vilka avgifter som akademien borde erlagga för att upprätthålla stadens brandberedskap.⁷³ Diskussionen fortsatte ett år senare: hösten 1693 infann sig en representant för stadens råd för att be rektorn om att det akademiska samfundet skulle delta i kostnaderna för ett brandsegel, vilket skulle hindra eldsvådor från att sprida sig i staden. I enlighet med sina privilegier var professorerna befriade från alla stadens besvär.⁷⁴

Rektorn lovade diskutera saken med professorskåren. Professorerna bestämde att de skulle delta i kostnaderna, på samma sätt som alla andra gårdägare i staden, och beslutade att skicka ett brev till stadens råd och borgmästare. I brevet påminde de emellertid om

---

72. 1655 års konstitutioner, Kapitel XII, s. 79; *Per Brahes konstitutioner*, XI Om akademiens sekreterare, hans val och ämbete, s. 36–37; Se också von Bonsdorff, *Åbo stads historia II*, s. 262–263.

73. von Bonsdorff, *Åbo stads historia II*, s. 248–249; Ranta, *Turun kaupungin historia*, s. 596.

74. von Bonsdorff, *Åbo stads historia II*, s. 273.

att man inte skulle använda brandsegel eller andra brandredskap till någons enskilda nytta samt begärde att stadens skorstenar skulle inspekteras.⁷⁵

I detta administrativa fall kommunicerade stadens råd med akademien genom en befullmäktigad person medan akademien svarade per brev. Akademiens representant inställde sig inte inför magistraten eller rådstugurätten. När det gällde brottmål eller jurisdiktion kunde konsistoriet även skicka vicesekreteraren för att förmedla information. Konsistoriet eller det akademiska samfundet agerade på samma sätt i förhållande till hovrätten, men inte i förhållande till domkapitlet. Domkapitlet och konsistoriet var sammanlänkade genom många individer, dessutom tillhörde ledamöterna i båda dessa domstolar prästeståndet. Kämnärs- och rådstugurätten bestod av borgare, medan hovrätten var adelns domstol. Det förefaller som om kommunikationen var mer informell när domstolsledamöterna tillhörde samma stånd än när de representerade olika stånd. Enligt fyraståndsläran var borgerskapet underordnat prästerskapet medan prästerskapet i sin tur var underordnat adeln. Det verkar som om borgarna iakttog den patriarkala hörsamhetens regler, medan det akademiska samfundet ville uppressa sig mot adeln.

Konsistoriet och kommunikationen

I den här uppsatsen har jag analyserat Kungliga Akademiens konsistoriums rättsliga kommunikation. Under senare hälften av 1600-talet skedde kommunikationen mellan konsistoriet och andra juridiska instanser i staden antingen skriftligen per brev eller muntligen via ombud. Enligt konsistoriets protokoll fastslogs kommunikationsmetoden beroende på hur brådskande ärendet var eller hur formell man ville, eller behövde, vara. När det gällde sedlighetsbrott begångna av studenter förlöpte rannsakningen, samarbetet och kommunikation mellan konsistoriet och domkapitlet eller stadens domstolar relativt lätt och smidigt. Alla instanser var medvetna om gränserna för sitt ansvar och sin jurisdiktion. De redogjorde för varandra för vad de fått reda på i brottmålen och om konsistoriets ledamöter misstänkte att sakerna inte förhöll sig som parterna påstått inför rätten så kontaktades andra domstolar för att utreda det verkliga händelseförloppet.

---

75. CAAP 10.6.1693, s. 351–352.

Också ståndstillhörighet spelade en roll för kommunikationen. Konsistoriets kommunikation med andra juridiska instanser i staden var mer formell än med domkapitlet. Både i det akademiska konsistoriet och i domkapitlet tillhörde alla ledamöterna prästeståndet och hade erhållit den högsta utbildningen som stod att få i staden. Dessa två utgjorde följaktligen en homogen grupp, medan stadens råd i stället bestod av borgare och hovrätten av adelsmän. Det verkar också som om det inte rådde några större oenigheter mellan det akademiska konsistoriet och domkapitlet, eventuella konflikter låg mer på det individuella planet än på det institutionella. I fråga om stadens juridiska instanser och hovrätten var situationen däremot en helt annan, där skildras både samarbetet och konflikterna oftare som institutionella än personliga. De fall som undersökts i denna uppsats ger vid handen att det akademiska konsistoriet hade sina största kontroverser med hovrätten på 1690-talet. Under 1600-talet hade de adliga hovrättsledamöternas utbildningsnivå stigit.⁷⁶ Trots ledamöternas utbildningsnivå strävade konsistoriet ändå i viss mån efter att ifrågasätta hovrättens auktoritet, trots att kungen hade stärkt hovrättens position som högre juridisk instans jämfört med konsistoriet.

Protokollen ger vid handen att stadens domstolar och konsistoriet hade utvecklat välfungerande samarbetsformer. Dessutom fungerade kommunikationen väl också i administrativa ärenden, trots att man ibland diskuterade jurisdiktionsgränser. Sammanfattningsvis kan man säga att det akademiska konsistoriets kommunikation med andra domstolar i Åbo präglades av själv- och ståndsmidvetenhet samt att det parallellt förekom både konflikter och välfungerande administrativa rutiner, det berodde på till vem man vände sig och på ärendets natur.

Den här fallstudien avslöjar att det finns många aspekter man behöver ta i beaktande när man undersöker rättslig kommunikation mellan juridiska instanser, såsom till exempel ståndstillhörighet och olika kommunikationsmetoder. Min uppsats visar vilken betydelse ståndstillhörighet hade för kommunikationen och samarbetet mellan olika juridiska instanser, i likhet med vad Marko Lamberg visat i sin artikel om Svea hovrätt och Stockholms rådhusrätt. Men fortfarande

---

76. Marianne Vasara-Aaltonen, *Learning for the Legal Profession. Swedish Jurist's Study Journeys ca. 1630–1800* (Helsinki 2017), s. 283–290.

behövs det ytterligare forskning inom det här området. Det vore fruktbart att studera hur den rättsliga kommunikationen förändrades under hela 1600-talets lopp, under denna tid utvecklades det svenska rättssystemet snabbt samtidigt som både juristernas och domarnas utbildningsnivå steg. Påverkade dessa förändringar den rättsliga kommunikationen eller spelade de ingen större roll? Såväl i Sverige som i övriga Norden finns fortfarande mycket att utforska när det gäller rättslig kommunikation i tidigmoderna städer, men också gällande den rättsliga kommunikationen mellan stad och landsbygd.